

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

NEMZETI IDENTITÁS, NEMZETFELFOGÁS ÉS KULTURÁLIS DIPLOMÁCIA A HUSZONEGYEDIK SZÁZADBAN

Szilágyi István

az MTA doktora, intézetigazgató egyetemi tanár,
Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
szortega@freemail.hu

Globalizáció és multikulturalizmus

A huszonegyedik század a globalizációnak, a különböző értékeket, értékrendszereket képviselő kultúrák, civilizációk, identitások és identitásformák találkozásának, a külkapcsolatok társadalmasodásának, a multikulturális jelleget öltő *public diplomacy* előtérbe kerülésének a korszaka. A globalizáció és a civilizációk, kultúrák külpolitikát alakító befolyása, szerepe nem ismeretlen tényezője a történelemnek. Joaquim Aguiar Immanuel Wallerstein felfogásához hasonlóan a XVI–XVII. század nagy európai expanziójához köti a globalizáció első hullámát. A termékek forgalma, az áruk cseréje már az egységes világgazdasági rendszer kialakulásának kezdeti szakaszában átlépte a nemzeti és az európai határokat, s a nemzetköziesedés és az egyetemes érintkezés folyamata révén összekapcsolta a regionalizáció és a lokalizáció, valamint a különböző helyi kultúrák és civilizációk szféráját. A tizenkilencedik század második felében, a huszadik század első két

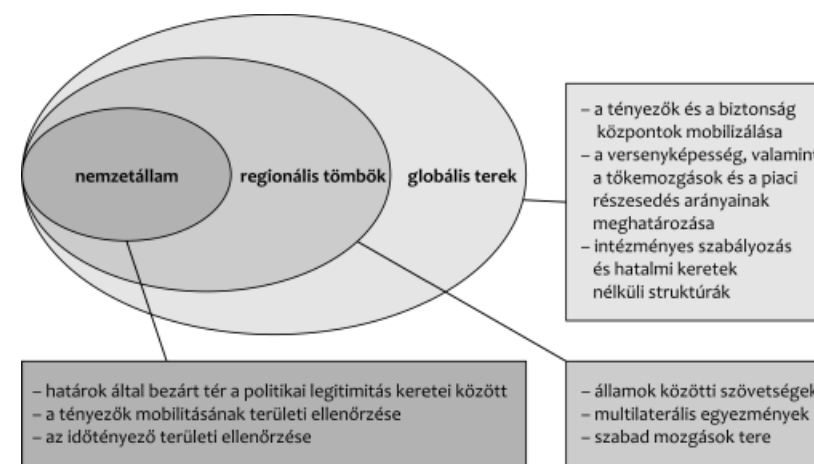
évtizedében beinduló újabb globalizációs hullám már a tőkék körforgásának és az amerikai világhegemonia megerősödésének jegyében fogant. „A XX. századtól a XXI. századhoz vezető jelenlegi globalizáció azonban az előző kettő magasabb fokú szintéziséként állandó változások, mozgások hálózataként, termékek és tőkék szakadatlan körforgásaként jelenik meg.” – olvashatjuk Joaquim Aguiar fejtegetéseit. (Aguiar, 2000, 59.). A *globalizáció* történelmi folyamatának (Szilágyi, 2006, 277–292.) következményeként és részeként, az egységes világgazdasági rendszer létrejöttének eredményeként a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok szférájában megvalósult az országok egyre növekvő gazdasági és politikai összekapcsolódása, *internacionalizációja*. Ezzel párhuzamosan a nemzetek feletti multinacionális társaságok által szervezett és irányított termelés révén kibontakozott és felerősödött a *transznacionalizáció* folyamata. Globális jelleget öltött a gazdaság, a kultúra, a fogyasztás, a mindennapi élet, a nemzetek és a társadalmak közötti érintkezés.

Univerzális modellekben rögzültek a kormányzati formák és politikai rendszerek. Hálózatok és áramlatok formájában (Smith – Wright, 1999; Castells, 2005) szerveződik és működik a turbulenssé (Rosenau, 1990) vált és sokszereplős, a nemzetállami, a regionális és a globális terek összekapcsolásával új térbeli integrációs struktúrát kialakító, nemzetközi rendszer. (1. ábra)

A „Governance without Government” állapota kiegészül az új regionalizmus többszintű kormányzati struktúráival. A globális problémák tudatosulása „globális tudat” kialakulásához vezetett. A hagyományos (geo) politikai gondolkodás ugyanakkor már nem képes válaszolni a tér-idő összesűrűsödött koordináta rendszerében végbemenő mozgásokra. Átalakult és eltűnt az állami szereplők kizárólagosságán és mindenhatóságán alapuló westfáliai típusú nemzetközi rendszer (Rai Nayar, 2005)

A kulturális tényezők külpolitikát alakító és külpolitikát meghatározó szerepét valló konstruktivista megközelítésmód ennek ellenére mégsem tekinthet el a tér és a hely iden-

titást, kultúrát és civilizációt, valamint területi történelmet formáló szerepének tudomásul vételétől, (Nogué Font – Vicente Rufi, 2001). A területi elv meghaladása alapján álló, új regionalizmus típusú *integrációs tendenciákkal és szerveződésekkel* párhuzamosan felerősödtek az új államok és politikai entitások létrejöttét eredményező lokális terekhez, földrajzi helyekhez és konkrét történelmi szituációkhoz kapcsolódó kulturális különbözőségeken és másságon alapuló *dezintegrációs folyamatok*. Ugyanakkor a *migráció* és *multikulturalizmus* folyamatának globalizálódása, a nemzetközi társadalom és a nemzetállamok multikulturálissá válása, a különböző típusú és alapú identitások és identitásformák egymás mellett élése és találkozása Kelet-Közép-Európában is megváltoztatta az állam, a nemzet és az állampolgárság szentháromságának klasszikus értelmezését. Hatással volt az egyes országok politikai berendezkedésének alakulására, kulturális fejlődésére, külpolitikai mozgásterére és az institutionalista új regionalizmust megtestesítő Európai Unió prioritásrendszerének befolyásolása révén a közös-

1. ábra • Új térbeli integrációs struktúra

ségi önazonosság kialakítására. Dolgozatunk további részében a kulturális diplomácia, a nemzetfelfogás, a migrációs folyamatok és az állampolgári státusz összefüggésrendszerének elméleti vizsgálatára vállalkozunk.

Migrációs folyamatok, nemzetfelfogás és állampolgári státus

A népvándorlás, a bevándorlás, a migrációs és az emigrációs mozgások, a kultúrák és identitások különböző intenzitású találkozása a nagy földrajzi felfedezések óta az emberiség történelmének szerves részét képezi. A huszadik század első harmadától beindult, és a huszonegyedik század elején a civilizációk és identitások találkozását és sokszor éles konfliktusait eredményező migrációs folyamatok multikulturálisá alakították korunk társadalmait, megszüntették a klasszikus nemzetállamok birodalmát. A migráció és a multikulturalizmus, akárcsak a globalizáció, visszafordíthatatlan folyamat, amely hamarosan a társadalomtudományokkal és a nemzetközi viszonyokkal foglalkozó elemzések vizsgálódásainak előterébe került.

Ez – mint említettük – újradefiniálta a felvilágosodás időszakától eredeztethető, évszázadokon át uralkodó, az állam, a nemzet és az állampolgárság szentháromságán alapuló tradicionális társadalomtudományi paradigmát. A kérdés napjainkban az, hogy elméletileg és a társadalomépítő politikai gyakorlatban hogyan kezelhető úgy a visszafordíthatatlan folyamatként felfogott migráció és multikulturalizmus realitása, hogy ne sérüljenek a társadalmainkat legitimáló demokratikus értékek.

A multikulturalizmus fogalmi tartománya maga is különböző elemekből áll, különböző társadalmi folyamatokat foglal magában, E jelenség egyik alkotóelemét a migráció képezi,

amely Roberto Blanco Valdés Spanyolország politikai berendezkedéséről írott nagyhatású könyve szerint (Blanco Valdés, 2005) megváltoztatja az állam (Spanyol Királyság), a történelmi nemzetek (baszk, gallego, katalán, valenciano) és a történelem nélküli régiók (Cantabria, Asztúria, Extremadura, Murcia, La Rioja, stb.) egymáshoz való viszonyát. Spanyolországban a lakosság 20%-a katalán, 6%-a baszk, 2,5%-a gallego, 2%-a valenciano nemzetiségű, Juan José Linz találó megfogalmazása szerint: „Spanyolország ma valamilyen spanyol államát jelenti; nemzetállamot jelent a lakosság nagy része, csak államot és nem nemzetet jelentős kisebbsége számára.” (Linz, 1992) A Roberto Blanco Valdés által Spanyolország kapcsán jelzett problémák és jelenségek, valamint az arra Juan José Linz által adott válasz Kelet-Közép-Európa esetében is relevánsnak tekinthető.

Az állam politikai entitás, amely az adott területen élő népesség fölötti főhatalom gyakorlására szolgál. A nemzet viszont mint szimbolikus entitás kulturálisan az adott állami területhez az állampolgárság tényén, valamint annak különböző típusú szabályozási logikáján keresztül kapcsolódik. Az állampolgárság kategóriája alkotja a közvetítő láncszemet az állam, a történelmi nemzetek és a történelem nélküli régiók között. Ez az általánosnak tekinthető európai keret. Az Amerika Egyesült Államokban és Kanadában azonban az állam és az állampolgár közötti kapcsolódási pontot nem a nemzet, hanem az alkotmány jelenti. Valójában mi is a nemzet? – teszi fel a kérdést a katalán Pep Subiros: „Az államok léteznek, A nemzetek nem léteznek: azokat létrehozták. A nemzet mint az emberek összességét alkotó társadalom fölött áll magasabb rendű közösség a nacionalizmus terméke. Nacionalizmus (nemzeti ideológia), nélkül nincs

nemzet.” – olvashatjuk (Blanco Valdés, 2005, 122.). A történelmi fejlődés során létrejöttek a *strukturált és plurális képződménynek, illetve közösségnek tekinthető nemzet objektív vagy organikus* (saját nyelv, saját történelem, saját kultúra, saját intézmények, szervezet és terület) és *szubjektív* (adott közösséghez való tartozás érzése és tudata, az adott közösséggel vállalt érzelmi azonosulás, szolidaritás és érdekközösség) *ismérvei. Ez utóbbi legfontosabb elemét* Roberto Blanco Valdés szerint a *demokrácia, azaz a közösséghez való tartozás saját akaratból történő kinyilvánítása* képezi. Ernest Renant idézve: „a nemzet: naponkénti népszavazás.” A többnemzetiségű, tizenhét önkormányzati közösség autonómiáján és a regionális fejlődés különbözőségeinek, eltérő jellegű tényeinek (Aja, 1999) tudomásul vételén alapuló, a föderális berendezkedés irányába elmozduló Spanyolországban azonban a baszk és a katalán nemzeti önállóság kivívását célzó illegális próbálkozások és legális megoldások a nacionalizmussal kapcsolatos viták újjáéledéséhez és e sokszínű, politikai törekvések és irányzatok által eltérő módon értelmezett fogalom újradefiniálásához vezettek. A *Claves* című, nagy tekintélyű értelmiségi hetilap 2005–2006-os számainak hasábjain mindennaposá váltak az ezzel kapcsolatos elméleti elemzések (de Blas Guerrero – González Cuevas, 2006; de la Quadra-Salcedo, 2006; Santamaría – Marcet, 2006). A többnemzetiségű, föderális berendezkedésű spanyol állam intézményi reformjának lehetséges kimenetelét vizsgáló írások érintették a nacionalizmus kérdését is, Ramón Máiz, a Santiago de Compostela-i Egyetem politológus professzora szerint ki kell alakítani a nemzet nem nacionalista koncepcióját. „Ez a nemzetet mint plurális, a kulturális többség és kisebbség által alkotott sajátos elkülönítél-

sek, együttélések és kötelezettségek közösségeként fogja fel...” (Máiz, 2005), amelynek célja egy többnemzetiségű föderális berendezkedés kiépítése. A hagyományos értelemben vett önálló nemzetállam létrehozásának álmát dédelgető, nemzeti elszakadásra törő kismemzeti nacionalizmusok igényei azonban – s nem csupán Spanyolország esetében – történelmileg nem elégíthetőek ki. A politikai nacionalizmusok megoldásai zsákutcának bizonyulnak; új, véget nem érő követelés hullámot indítanak el. Századunkban az etnikai alapú önálló államiság álma a világ legtöbb térségében nem megvalósítható cél. Elfogadhatatlan és elutasítandó ugyanakkor a demokratikus megoldásokat háttérbe szorító, az adott állam területén élő nemzeti kisebbségek térbeli formát öltő politikai és kulturális önkormányzatiságának és államalkotó képességének tagadásán alapuló nacionalista politikai berendezkedés fenntartása is, E rendszereknek ráadásul szembe kell nézniük az azonos elvi alapon szerveződő függetlenségi mozgalmak színre lépésével. S a kör itt bezárul.

Ezért állíthatjuk, hogy a huszonegyedik századra jellemző multikulturalitás korában *a hagyományos értelemben vett politikai nacionalizmus nem jelent életképes alternatívát, nem érhet célt, nem kínál racionális és értelmes megoldást. A kulturális autonómia intézményi kereteinek biztosítása nélkül minden kísérlet, minden politikai nacionalizmus által diktált megoldás zsákutcának bizonyul.* Ezért van értelmük a nacionalizmus nélküli nemzetfogalom megalkotására tett fentebb említett kísérleteknek.

Az, hogy ki lehet egy adott ország állampolgára, a különböző etnikai, kulturális, vallási, nyelvi bevándorlók, bevándorló csoportok hogyan jutnak állampolgársághoz, politikai, gazdasági, szociális jogokhoz, azt az

általánosan kialakult nemzetközi jogelvek, szerződések és egyezmények mellett az adott országok konkrét kiegészítő szabályozásai döntik el. Ricard Zapata-Barrero a kérdéskörrel írott monográfiájában (Zapata-Barrero, 2004, 232.) a multikulturalizmussal kapcsolatos állami politikák négy lehetséges változatáról ír, amelyet táblázatos formában a következőképpen összegez (1. táblázat):

Eszerint az államok által alkalmazott megoldásoknak két nagy csoportját különböztethetjük meg. Beszélhetünk az eljárásbeliséget, valamint az alkalmazkodást előtérbe helyező koncepcióról. A proceduális megközelítés a rendelkezésre álló források hatékony felhasználását, az adaptációt elsődleges értéknek tekintő modell három altípusa pedig a stabilitást, a kohéziót, avagy a diszkriminációmentességet részesíti előnyben. E politikák különböző kategóriarendszer segítségével írhatók le, eltérő jellegű a veszélyérzékenységük, és más típusú közszereplők közreműködését igénylik.

Ezek az állami politikák a multikulturális folyamatok Ricard Zapata-Barrero által megkülönböztetett öt típusához kapcsolódnak. A kulturális és nemzeti identitások pluralizmusán, a bevándorláson, az Európai Unió, valamint a globalizációs hatásokon alapuló megközelítések sajátos diszkurzív logikával, kontextuális kapcsolatrendszerrel és uralkodó közbeszéddel rendelkeznek. (Zapata-Barrero, 2004, 81.)

Mindezeknek a tényezőknél az alakulását az adott országokba irányuló migrációs mozgások határozzák meg.

Az új típusú nyilvános diplomácia megjelenése és jellemzői

A huszadik század második felében, a huszonegyedik század hajnalán a fentebb jelzett migrációs mozgások, multikulturális folyamatok és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó értékek nyilvános megjelenítése és megjeleníthetősége jelentős hatást gyakorolt a sokszereplőssé váló nemzetközi rendszerre. E rendszer egyik legjellemzőbb vonása a hagyományos értelemben vett realpolitika noopolitikává alakulásában, értékeken, információkon,

Multikulturális folyamatok alapjai	Diszkurzív logika	Kontextuális keretek	Uralkodó közbeszéd
Kulturális identitások	kisebbség/többség logika	jogok és kötelezettségek egyenlő megoszlása	diszkrimináció pluralizmusa
Bevándorlás	kirekesztés/befogadás logika	jogok és kötelezettségek aszimmetrikus megoszlása	jogosultság
Nemzeti identitások pluralizmusa	önkormányzat/megosztott kormányzás logika	jogok és kötelezettségek azonos rendszer szerint történő megoszlása (Alkotmány), de nem érezhető a saját csoportidentitás elismerése	elismerés
Európai Unió	állami/európai logika	a politikai építés egyazon folyamaton belüli megoszlása	nemzetekfelettség
Globalizáció	gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi logika	nem azonos mértékben részesednek a globalizáció előnyeiből	emberi jogok és globális igazságosság

Eljárásbeliségen alapuló koncepció. Milyen források?	Az alkalmazkodást célként tételező koncepciók. Milyen célok?			
	Hatékonyosság	Stabilitás	Kohézió	Diszkriminációmentesség
Alapkritériumok	Források	Biztonság	Bizalom	Elismerés
Alap kategóriák	emberi tőke anyagi javak gazdasági információ társadalmi	közrend status quo rendőri szolgálat biztosítás védelem egység	szolidaritás egység megosztott értékek együttélés barátság alkalmazkodás	emberi jogok egyenlő lehetőségek biztosítása méltányosság
Fő veszély	a források rossz felhasználása forráshiány	bizonytalanság az aktuális helyzet ellenőrizhetetlensége	bizalmatlanság szolidaritáshiány megosztottság	egyenlőtlenség rasszizmus/ diszkrimináció kirekesztés peremhelyzetbe kerülés elszigetelődés idegengyűlölet
Az alkalmazkodási politika típusai	a források menedzselése	megszorító politikák ellenőrzése	identitások menedzselése	elismerés és diszkriminációmentesség politikája
Szereplők	közigazgatás	konzervatív pártok és/vagy kormányok	progresszív pártjai és/vagy ellenzéki erők	az általános értelemben vett civil társadalom, bevándorlók szervezetei, ONG-k, szakszervezetek stb.)

1. táblázat • A multikulturalizmussal kapcsolatos állami politikák

2. táblázat • Multikulturális folyamatok típusai és jellemzői

globális hálózatokon, a nem állami szereplők növekvő szerepvállalásában, s az ennek teret és keretet adó új típusú nyilvános diplomácia megjelenésében ölt testet. A huszadik század második feléig a nemzetközi viszonyok elmélete uralkodó paradigmájának tekintett reálpolitikai megközelítést az úgynevezett noopolitikai szemlélet váltotta fel (Noya, 2007). A két felfogás közötti különbséget szemlélteti a 3. táblázat.

Az úgynevezett kemény hatalom mellett megjelent, és egyre nagyobb jelentőségre tett szert a huszonegyedik századi noopolitikai látásmódra jellemző, a kulturális külpolitika és diplomácia eszköztárához tartozó puha hatalom (4. táblázat).

REÁLPOLITIKA

elemzési egység: az államok
a kemény hatalom elsőbbsége
(erőforrások stb.)

a hatalmi politika mint zéró
összegű játszma

anarchikus és konfliktusos rendszer
fenyegetések által meghatározott
és kondicionált szövetségek

nemzeti érdekek elsőbbsége
politika mint előnyszerzés

amorális, olykor morál nélküli ethosz
a magatartás hatalom és fenyegetettség
által meghatározottsága

a hatalmi ellensúlyt államok közötti
egyensúly alkotja

a nemzetállami hatalom elhasználódása
információk ellenőrzése
(*noos* – lélek, ismeret + „reálpolitika”)

3. táblázat • Reálpolitika és noopolitika egymáshoz való viszonya

Egy ország kulturális külpolitikájának intézményrendszere és működése jelentős mértékben hozzájárul az adott állam stratégiai érdekeinek képviseletéhez, értékeinek nemzetközi kapcsolatokban történő elfogadásához és elfogadtatásához, az országról alkotott kép, az országimázs alakításához és kialakításához.

A kulturális külpolitika századunkban az úgynevezett új nyilvános diplomácia (*new public diplomacy*) keretei között tölti be funkcióját. Ez a hagyományos nyilvános diplomáciával összehasonlítva az alábbi jellegzetességekkel rendelkezik (5. táblázat).

Mivel az új nyilvános diplomácia döntően a párbeszéd, a meggyőzés, az értékek

NOOPOLITIKA

eszmék, hálózatok, nem állami szereplők
puha hatalom elsőbbsége

lehetőség a győztes–győztes
és a vesztes–vesztes játszma

érdekharmónia, együttműködés
biztonsági célú szövetségi hálózatok

megosztott érdekek elsőbbsége
politika mint *telos* tételezése

az etika fontossága

a szereplők megosztott céljai

felelősségen alapuló egyensúly

„globálisan kialakított” hatalom
információk megosztása

KEMÉNY HATALOM

erőszak

anyagi valóság

gazdaság, hadsereg

külső ellenőrzés

információ

kormány

közvetlen kormányellenőrzés

szándékolt

PUHA HATALOM

meggyőzés, ideológia

képiség, szimbolikus tér

kultúra, értékek

önellenőrzés

szavahihetőség, presztízs

társadalom

közvetett, nem számonkérhető

nem szándékolt

4. táblázat

közvetítésén, a civil társadalom aktív közreműködésén alapul, a stratégiai célok hosszú távú érvényesítésére hálózatos formában szerveződik, és a közreműködő szereplők sokszínű és széles köre közvetlenül lép, illetve kerül kapcsolatba egymással. Megvalósítva ezáltal a *people to people* és a *government to people* típusú, a 6. táblázatban látható viszonyrendszert és érintkezési formát (Noya, 2007, 107.).

A kérdéskör vizsgálata során a kelet-közép-európai szempontból hasznosítható

spanyol analógiához visszatérve leszögezhetjük: Spanyolország multikulturális és többnemzetiségű állam. Ez nem csupán a kulturális külpolitika intézményrendszerének tagoltságában, hanem a Spanyol Királyság területi berendezkedésében, szerkezeti felépítésében és a kultúrafinanszírozás rendszerében is megnyilvánul. 2010 elején Spanyolország tizenhét politikai autonómiával, saját törvényhozással, kormányval és regionális kiváltságokkal rendelkező Önkormányzati Közösség

HAGYOMÁNYOS NYILVÁNOS DIPLOMÁCIA

propaganda

információ

a külpolitikai célú beavatkozás

állam

partikularizmus: nemzeti érdekek

status quo: stabilitás

makroszint

hierarchia

ÚJ NYILVÁNOS DIPLOMÁCIA

párbeszéd

értékek

elvek által vezérelt beavatkozás

civil társadalom

univerzalitás: a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság elősegítése

változás

mikroszint

hálózatok

5. táblázat

VISZONYRENDSZER	DIPLOMÁCIA
G+G (government to government)	hagyományos diplomácia
D+D (diplomat to diplomat)	személyes diplomácia
P+P (people to people)	civil diplomácia (ONG) diaszpóra-diplomácia (emigráció)
G+P (government to people)	nyilvános diplomácia (public diplomacy)

6. táblázat • A diplomácia típusai

(Comunidades Autónomas) félföderális berendezkedésű államának tekinthető. A fejlődés tendenciája a föderalizmus irányába mutat. Ezt erősíti a 2006–2007 folyamán egyes Önkormányzati Községek esetében elfogadott új Autonomia Statutumok. A föderális államberendezkedés alapját a „történelmi kis nemzetek” (baszk, gallego, katalán, mallorcai, navarrai, valenciai) esetében a saját nyelv, kultúra és történelmi múlt jelenti. A spanyol parlament, a Cortés a Szenátussal egyetértésben 2006. július 19-én fogadta el a 2006. évi 6. számú törvényt, *Katalónia új Önkormányzati Alapszabályát (Ley Orgánica 6/2006, 19 de julio, Sobre la reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña)*. Ebben a spanyol jogalkotó a kulturális nemzetfelfogás álláspontjára helyezkedve a katalánt önálló nemzetként ismeri el, és elfogadja, hogy Katalóniában az első számú hivatalos nyelv a katalán legyen; nem tagadva ugyanakkor a Spanyolország egész területén érvényes spanyol nyelv hivatalos jellegét. A kérdés ilyenformán történő megoldása szakmai körökben azóta is éles viták keresztüztében áll. A katalán eset egyanis a baszkföldi,

galíciai és valenciai igényeket is figyelembe véve felveti az alkotmányos modell átalakításának és egy generális államreform beindításának kérdését (López Basaguren, 2007).

A magyar kulturális külpolitika és új típusú nyilvános diplomácia lehetőségei szempontjából a spanyol–katalán megoldás a határon túli magyarok lakta területek esetében a kulturális nemzetfelfogás, a politikai önkormányzatiság és területi autonómia, valamint az identitás megőrzésének és a hivatalos nyelvhasználat összekapcsolhatóságának realitását, az ahhoz szükséges intézményrendszer kiépítését és fenntartását, valamint az Európai Unióban már megvalósult modell gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségét veti fel térségünkben is. Az elemzett problémakör fontosságára való tekintettel további, komparatív szempontokat előtérbe helyező vizsgálatokat igényel. A jelzett kérdések megválaszolására ezért túlmutat e tanulmány keretein.

Kulcsszavak: *nemzet, nemzeti identitás, multikulturalizmus, kulturális diplomácia, autonómia, globalizáció*

IRODALOM

Aguiar, Joaquim (2000): Modelos de Globalização. In: Teixeira, Nuno Severiano – Rodrigues, J. C. – Nunes, I. F. (coord.): *O Interesse Nacional e a Globalização*. Edições Cosmos, Instituto da Defesa Nacional, Lisboa

Aja, Eliseo (1999): *El Estado autonómico. Federalismo y hechos diferenciales*. Alianza Editorial, Madrid
Blanco Valdés, Roberto L. (2005): *Nacionalidades históricas y regiones sin historia*. Alianza Editorial, Madrid

Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat–Infonia, Budapest
de Blas Guerrero, Andrés – González Cuevas, Pedro Carlos (2006): El concepto de nación en la España del siglo XX. Claves de razón práctica. 163, 8–17.
de la Quadra-Salcedo, Tomás (2006): Después del referéndum de Cataluña. Claves de razón práctica. 164, 4–13.
Ley orgánica 6/2006, 19 de julio, Sobre la reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña. <http://www.boe.es/boe/dias/2006/07/20/pdfs/A27269-27310.pdf>
Linz, Juan José (1992): Politics in a Multilingual Society with Dominant World Language. In: Savard, J. G. – Vigeault, R. (comps.): *Les états multilingues. Problemes et solution*. Québec, Presses de Université Laval, 423. o.
López Basaguren, Alberto (2007): Las lenguas oficiales entre Constitución y Comunidades Autónomas: ¿desarrollo o transformación del modelo constitucional? *Revista Española de Derecho Constitucional*. 79, 87–112.
Máiz, Ramón (2005): Nación de naciones y federalismo. Claves de razón práctica. 155, 18–26.
Nogué Font, Joan – Vicente Rufi, Joan (2001):

Geopolítica, identidad y globalización. Editorial Ariel S. A., Barcelona
Noya, Francisco Javier (2007): *Diplomacia pública para el siglo XXI. La gestión de la imagen exterior y la opinión pública internacional*. Editorial Ariel S. A. Barcelona
Rai Nayar, Baldev (2005): *The Geopolitics of Globalization. The Consequences for Development*. Oxford University Press, Oxford
Rosenau, N. James (1990): *Turbulence in World Politics*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
Santamaría, Julián – Marcet, Joan (2006): 18-J: El referéndum del nuevo Estatuto de Cataluña. Claves de razón práctica. 165, 26–34.
Szilágyi István (2006): Nemzeti identitás és szuverenitás az Európai Unió csatlakozás tükrében. In: Szilágyi István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a huszadik században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém
Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest
Smith, Dennis – Wright, Sue (1999): *Whose Europe? The Turn toward Democracy*. Edited by. Blackwell Publishers, Oxford
Zapata-Barrero, Ricard (2004): *Multiculturalidad e inmigración*. Editorial Síntesis, Madrid

